

"מורשת לח"י": כך הפכו מנהיגי המחתרת לסמלים של קצוות הקשת הפוליטית

ספרו של יצחק פס מתאר את היחסים המפותלים בין ישראל אלדד לנתן ילין-מור, שניים ממפקדי הלח"י, ומסביר מה הוביל לקרע ביניהם אחרי הקמת המדינה

יחיעם ויץ 23:27 04.05.2021 עודכן ב: 10:38 05.05.2021

מחתרת לח"י (לוחמי חרות ישראל) היתה מחתרת לוחמת זעירה ביותר — בשיא עוצמתה היו לה לא יותר מ-1,000 לוחמים בשעה שבאצ"ל (ארגון צבאי לאומי), המחתרת הפורשת הנוספת, היו כמה אלפי לוחמים. אך למרות גודלה היא מעוררת עניין ונכתב עליה לא מעט. "לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940–1949", ספרו של ההיסטוריון יוסף הלר (מרכז זלמן שזר, 1989), הוא המחקר האולטימטיבי עליה.

אפשר לראות בלח"י תופעה מרתקת בגלל שלושה טעמים. הטעם הראשון הוא שהיא היתה מגוונת מאוד — בניגוד לאצ"ל, שהיתה מתחרת מונוליטית באופייה. היו בה אנשי שמאל ואנשי ימין, חילונים ודתיים, כנענים וחרדים — יצאו ממנה מצד אחד גאולה כהן ומצד שני עמוס קינן ובוועד עברון. הטעם השני הוא שחבריה היו קנאים שהיו מוכנים להקריב הכל — כולל חייהם — למען הגשמת מטרת המחתרת: שחרור המולדת. משפטו של אברהם שטרן (יאיר), מייסד המחתרת ונביאה, "משורה משחרר רק המוות" (מתוך הימנון המחתרת, "חיילים אלמונים"), כה מאפיין אותם. הטעם השלישי הוא שהיא היתה אחראית למעשים נועזים, מסעירים ופרובוקטיביים. הבולט ביניהם היה ההתנקשות בלורד מוין, השר הבריטי לענייני המזרח התיכון, שבוצעה בקהיר בנובמבר 1944 על ידי חברי לח"י אליהו בית צורי ואליהו חכים וזיעזעה את אנשי היישוב היהודי בארץ.

עתה יצא לאור ספרו של ד"ר יצחק פס, "מורשת לח"י", ששופך אלומת אור על מערכת היחסים המורכבת והמפותלת בין שניים ממפקדי המחתרת: ישראל אלדד (שייב), שהיה הקוטב הימני בארגון, ונתן ילין-מור, שהיה קוטב השמאלי בו. שניהם נולדו במזרח אירופה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה — אלדד נולד בעיירה קטנה בגליציה ב-1910 וילין-מור נולד בגרודנו, עיר ברוסיה הלבנה סמוך לגבול הפולני, ב-1913. שניהם היו חברי בית"ר, תנועת הנוער של התנועה הרביזיוניסטית, ופגשו את שטרן, שהגיע מארץ ישראל לפולין ב-1937 כנציג האצ"ל שמרד בדרכו של ז'בוטינסקי. שניהם ראו בפגישה עמו אירוע מכונן וגורלי ששינה את חייהם.

פס כותב ש"חותם הפגישה הראשונה לא נמחה מזיכרונו של ילין-מור גם כעבור שנים רבות". הוא מביא את דברי ילין-מור שכתב עליה בספר זיכרונותיו "שנות בטרם" (כנרת, 1990): "כמה פעמים נפגש אדם באדם ובהיפרדו ממנו הוא מרגיש ויודע כי שוב אין הוא אותו אדם? כי מעתה חייו יהיו מתנהלים במסלול אחר, שונה מזה שעד עתה? כי מה שהיה עד כה לא היה אלא הכנה לקראת מה שיבוא?" ילין-מור הדגיש שפגישה זו שינתה את מסלול חייו ומאז הוא דבק בשטרן ונהפך למעריצו.

גם באלדד הותירה פגישתו הראשונה עם שטרן רושם עז. אלדד נאם בכינוס העולמי השלישי של בית"ר, שהתקיים ב-1938 בוורשה, תקף את דרכו המתונה והדיפלומטית של ז'בוטינסקי וביטא את

הערצתו למשורר אורי צבי גרינברג שאותו ראה כ"נביא המלכות והמרד". כששמע את דברי אלדד, ז'בוטינסקי, שהיה אז בתהליך שקיעה, נטש את האולם בזעם. אחרי הנאום פנה לאלדד אדם מסתורי, שאמר לו: "הקשבתי לנאומך והוא היה טוב, אך הוא גם מחייב". הוא שאל אותו שאלה רטורית: האם "בית"ר תמשיך בדרך ההבלגה והאופוזיציה המילולית? האם יש לשמור לדעתך נאמנות למסגרת?"

כך תיאר זאת אלדד בספר זיכרונותיו "מעשר ראשון" (המתמיד, 1949): "השיחה היתה שקטה מאוד ולא מחייבת. סימני שאלה הוצגו באוויר. על כל פנים לעיניי. אחר כך כמובן הוברר לי שבעיני בן שיח היה הדבר ברור כמעט, שהקרע הוא בלתי נמנע. ובשאלתנו רצה רק לבדוק את דופקי, עד היכן אעז ללכת במרדי. כי רק בארץ נודע לי שזה היה יאיר".

ב-1939 גם אלדד וגם ילין-מור ברחו מפולין, שנכבשה על ידי גרמניה הנאצית, לוויילנה, שהיתה אז חלק ממדינת ליטא. משם הצליחו שניהם להגיע לארץ ישראל בדרך מפותלת — ילין-מור הגיע בינואר 1941 ואלדד הגיע אחרי שלושה חודשים, בערב חג החירות תש"א — מועד רווי סמליות מבחינתו. שניהם הגיעו להנהגת הלח"י. מעניין לציין כי בסמיכות אליהם הגיעו מאירופה הכבושה לארץ שני צעירים נוספים שנהפכו מהר מאוד לראשי מחתרות: ב-1940 הגיע ד"ר משה קליינבאום, ששינה את שמו לסנה, שהיה אז בן 31 ועמד בראש ההסתדרות הציונית בפולין. אחר שנה אחת בלבד — ב-1941 — הוא מונה לתפקיד החשוב של ראש המפקדה הארצית של ההגנה (הרמ"א) והשתלב בצמרת היישוב; וב-1942 הגיע מנחם בגין בן ה-29, שכיהן כנציב בית"ר בפולין. בשלהי 1943 הוא מונה למפקד האצ"ל ושינה לחלוטין את דרכה של המחתרת הזאת.

ילין-מור ואלדד באו לארץ חודשים ספורים אחרי ששטרן פרש מהאצ"ל והקים מחתרת חדשה. שמה היה "אצ"ל בישראל" ואח"כ שונה ל"לוחמי חרות ישראל". פס מדגיש שהמחלוקת בין שטרן לאצ"ל נסבה על שאלת היחס לבריטים. הוא פיתח ראייה שחסידי מעדיפים להתעלם ממנה: ב-1940, בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, הוא ראה בבריטניה, ולא בגרמניה הנאצית, את האויב הגדול והחמור של העם היהודי והיישוב העברי בארץ. שטרן סבר ש"אויב של אויבי הוא ידידי" ולכן הוא היה מוכן לשתף פעולה עם הרייך השלישי ואף ניסה ליצור קשר עם דיפלומטים גרמנים באנקרה ובביירות.

מיד אחרי עלייתו נהפך ילין-מור לעוזר האישי של שטרן; האחרון אף שלח אותו לארצות הבלקן כדי לנסות ולפתוח משא ומתן עם הגרמנים, משימה שמעידה על קרבתו הרבה לשטרן. מעמדו של אלדד בלח"י היה שונה לחלוטין: הוא "לא נשא בתפקיד מוגדר וניהל בעיקר שיחות רעיוניות עם יאיר", כותב פס. נראה ששטרן תפס אותו כדמות ביזארית.

לאחר הירצחו של שטרן על ידי קצין בריטי בתל אביב בפברואר 1942 נוצרה בלח"י מנהיגות חדשה — לא מנהיג אחד אלא מרכז שבו שלושה אנשים שהנהיגו את המחתרת: ילין-מור, שכינויו היה "גרא" ועסק בענייני מדיניות; אלדד, שכונה "סמבטיון" ועסק בענייני תעמולה; ויצחק יזרניצקי, ששינה את שמו לשמיר, כינויו היה "מיכאל" והוא עסק בענייני מבצעים. שמיר היה הראשון בין השווים, כפי שכותב פס: "הוא אמנם לא היה אישיות פוליטית או אידיאולוג גדול כשני חבריו, אבל הוא החזיק את הקלפים צמוד לחזהו וקבע במידה רבה את הכיוון שאליו פנה הארגון". ביולי 1946 נעצר שמיר ונשלח למחנה מעצר באריתריאה באפריקה וחזר לארץ ימים ספורים אחרי הקמת המדינה. מצב זה הפך את ילין-מור לדמות הבכירה בלח"י — בעוד אלדד כתב מאמרים והעביר קורסים אידיאולוגיים אך לא היה מעורב בניהולה המעשי של המחתרת.

באותם ימים החל הקרע האידיאולוגי בין שניהם. מבחינתו של אלדד, מטרת הלח"י היתה מאבק "לשחרור לאומי ולא למלחמת מעמדות". הוא ניסה ליצור קשר עם האצ"ל ואף ערך מגעים עם חבריו למען איחוד שתי המחתרות. הוא גם חשב על שם משותף — "ארגון לוחמי חרות ישראל" (אלח"י).

ראייתו של ילין-מור היתה שונה ולדעתו, "המלחמה הלאומית והמעמדית משולבות זו בזו". בתזכיר ששלח לוועדת אונסקו"פ (ועדת האו"ם לשאלת ארץ ישראל) ב-1947 הוא "קבע את אופי המדינה המיועדת כ'דמוקרטיה עממית' בסגנון הדמוקרטיה העממיות במזרח אירופה שהיו תחת כנפיה הלוחצות של ברית המועצות", מספר פס. כך אפוא נהפך ילין-מור לפרו-סובייטי מובהק.

בניגוד לאלדד שפנה לימין, ילין-מור פנה לשמאל. עוד קודם לכן הוא יצר קשרים הדוקים עם אליהו גולומב, איש מפא"י שהיה המנהיג האולטימטיבי של ההגנה ומת ב-1945. קשרים אלה הביאו להקמת תנועת המרי העברית, שהיתה מסגרת משותפת של שלוש המחתרות היהודיות.

ב-1948, בעקבות הקמת המדינה, שתי המחתרות הימניות הקימו מפלגות פוליטיות: האצ"ל הקים את תנועת החרות, ששימשה בסיס למפלגת הליכוד הקיימת עד היום, ולח"י הקים את "רשימת הלוחמים", שהיתה תופעה קיקיונית וחולפת. אחרי הבחירות לכנסת הראשונה ב-1949 נכתב ב"הארץ" כי מדובר ב"רסיס מפלגה". בשעה שחרות קיבלה 14 מושבים בכנסת הראשונה, רשימת הלוחמים קיבלה מושב אחד בלבד (אחוז החסימה היה אז 1%). בראש הרשימה עמד ילין-מור, שהיה נציגה היחיד בכנסת הראשונה. כחבר כנסת הוא התנגד בחריפות למדיניות החוץ של הממשלה "שלא עמדה על בסיס שלמות הארץ" ותמך באוריינטציה כלפי ברית המועצות. עמדתו בנוגע לנקודה זו היתה דומה לעמדת סיעות השמאל בכנסת.

במארס 1949 התקיימה "ועידת רמה" — ועידת היסוד של רשימת הלוחמים, שהתקיימה בבית הקולנוע רמה ברמת גן. היא היתה האירוע הפוליטי הראשון היחיד שקיימה המפלגה ובמהלכה התחולל תהליך פילוג ולמעשה הרשימה התפרקה לרסיסים. בדיוניה עלו שתי הצעות החלטה — הראשונה, שהגיש ילין-מור, קבעה שמטרות הרשימה הן "שחרור המולדת ומלחמה למען מעמד הפועלים", והשנייה, מטעמו של אלדד, צידדה בהקמת "מפלגה חינוכית-מדינית ברוח עקרונות לח"י". בהצבעה תמכו רוב צירי הוועידה בהצעת ילין-מור, ופס תולה זאת "בעיקר בזכות תמיכתו של שמיר שהיה מקובל מאוד על החברים". ברבות השנים העדיף שמיר להתעלם מהזדהותו אז עם עמדת ילין-מור והפלג השמאלי של יוצאי לח"י.

בעקבות כישלוננו החליט אלדד לשבור את הכלים: הוא הצהיר בזעם ש"תוצאות ההצבעה הן טשטוש מהות התנועה וייעודה" והודיע על פרישתו מהרשימה, וכך היא שבקה חיים חודשים ספורים אחרי הקמתה. במאי 1949 ייסד אלדד כתב עת חדש בעריכתו, "סולם למחשבת חרות ישראל" (מאוחר יותר שונה השם ל"סולם למחשבת מלכות ישראל"). כתב העת, שנסגר ב-1963, היה הביטאון העיקרי של הימין הרדיקלי בישראל לפני מלחמת ששת הימים. אלדד כתב בו מאות רבות של מאמרים, שהיו רווי חוכמה ושנינות אך גם ארס.

אחרי הוועידה היחסים בינו ובין ילין-מור התערערו מאוד. ב-1950 הם נפגשו בבית קפה בתל אביב ושוחחו על רצח הלורד השוודי פולקה ברנדוט, שהיה המתווך מטעם האו"ם בין ישראל למדינות ערב והציג תוכנית אנטי-ישראלית בנוגע לירושלים. הרצח בוצע על ידי אנשי לח"י בירושלים בספטמבר 1948. בשיחה טען ילין-מור בתוקף שהם לא דנו כלל בהחלטה על הרצח לפני ביצועו ואילו אלדד זכר היטב שהם כן דנו במעשה, שהיה אירוע מכריע מבחינת הלח"י כי הביא לפירוקו. שיחה זו היתה הגפרור שהצית את הבעירה ביחסיהם: אלדד סיפר שיצא מבית הקפה ומאז היה בנתק מוחלט מילין-מור במשך כל ימי חייהם. כשהאחרון מת ב-1980 אלדד אמנם השתתף בהלווייתו, אבל כתב לחבר כי מותו לא ציער אותו כלל והוא הלך ללוויה "אך ורק מטעמים חינוכיים ולא רגשיים". בטורו ב"ידיעות אחרונות" טען שהמשמעות של מעשי ילין-מור אחרי פירוק הלח"י היא עריקה מנאמני שטרן

וממלכות ישראל. אלדד שאל את עצמו אם הוא מתאבל על מותו ותשובתו היתה: "באמת ובכנות ובכל מעמקי הלב ומעמקי לח"י... כבר 30 שנה אני מתאבל עליו".

עוד קודם לכן קיבל הקרע בין השניים ביטוי נוסף — במערכת הבחירות לכנסת השביעית, שנערכה כשנתיים אחרי מלחמת ששת הימים, באוקטובר 1969. ילין-מור הקים רשימה יונית ששמה "רשימת שלום — נגד סיפוח" (נ"ס) ובראשה עמד הסוציולוג הצעיר גדי יציב (ילין-מור היה שני ברשימה). במקביל, אלדד הקים רשימה נצית מובהקת, "רשימת ארץ ישראל", שמטרתה הפוכה בדיוק מזו של חברו לשעבר: "סיפוח מידי של השטחים המשוחררים". שתי הרשימות לא עברו את אחוז החסימה, אך התמודדותן ממחישה כיצד שני ראשי הלח"י נהפכו לסמלים של קצוות העולם הפוליטי הישראלי.

סיפורו של מחבר הספר, יצחק (איציק) פס, מרתק. הוא היה מתנחל בחברון ובעל עמדות קיצוניות. ב-2001 נרצחה בתו התינוקת שלהבת, שהיתה בת עשרה חודשים, בירי של צלף פלסטיני. לאחר מכן נתפס פס עם לבני חבלה, הורשע בהחזקת נשק ונשלח לשנתיים לכלא. במשך השנים אירע שינוי דרמטי בנפשו — הוא התחיל ללמוד באוניברסיטת בר-אילן וסיים עבודת דוקטור בהדרכת פרופ' ג'ודי באומל שוורץ, עבודה ששימשה בסיס לספרו. גילוי נאות: הכרתי את פס כשהשתתף בכמה שיעורים שהעברתי בבר-אילן והתברר לי כי הוא חוקר רציני ובעל ידע עצום, שבחר לעסוק בלח"י לא במקרה. ספרו מעיד עד כמה הוא הצליח להבין את נשמותיהם של מושאי מחקרו.